

Svoboda, nasilje, tragedija.

Ob 85-letnici bazoviških žrtev

RAOUL PUPO

Bazovica, 1930. Vasica v tržaški občini, katere ime se je zapisalo v zgodovinski spomin dveh narodov, slovenskega in italijanskega. Pred osemindesetimi leti je tam strelni vod črnosrajčnikov izvršil smrtno obsodbo, ki jih je nekaj ur pred tem izreklo posebno sodišče za državno varnost (*Tribunale speciale per la sicurezza dello Stato*), ki se je v ta namen prvič, a ne zadnjič, iz Rima preselilo v Trst.

Navsezadnje je poleg dveh velikih procesov leta 1930 in 1941 isto sodišče izreklo tudi druge stroge obsodbe slovenskim in hrvaških antifašistom. Posebno sodišče, politični organ režima, je imelo na vzhodni meji specifično funkcijo represivnega orodja v podporo politiki raznarodovanja: politike – kot so že takrat ugotavljali italijanski antifašisti iz gibanja *Giustizia e Libertà* (Pravica in svoboda) –, ki se je lahko izvajala le s pomočjo ustrahovanja in krutosti.

Vse to se je zgodilo dolgo nazaj in danes je zavedanje o pomenu tistega obdobja – torej fašizma – v Italiji že zelo oslABLJENO. To se je seveda delno zgodilo zaradi samega minevanja časa, a po drugi strani gre tudi za rezultat lucidnega načrta, ki so ga izvajali vplivni ljudje s področja kulture, politike in medijev, da bi zameglili najbolj sporne pojave fašističnega gibanja in režima ter izkušnje fašizma izenačili z mnogimi drugimi, ki jih je Italija doživela v času svoje enotne zgodovine. Komemoracija, ki naj ni praznična, temveč historična – to nalogo imamo kot zgodovinarji –, pomeni v prvi vrsti oživitvev spomina na vse, kar je fašizem predstavljal v Julijski krajini in drugod.

Kaj je fašizem?

Fašizem je bil v prvi vrsti nasilje, sprva škvadristično, nato državno, pri čemer drugo nikoli ni popolnoma nadomestilo prvega: še v drugi polovici 30. let, medtem ko so sodišča odrejala pripore, zaporniške kazni in usmrtitve, so škvadristi ubijali z golimi rokami, kot se je na grozljiv način zgodilo z Lojzetom Bratužem.

Poleg tega se fašizem ni uveljavil samo ali predvsem s pomočjo nasilja, temveč je bil tudi produkt krize, ki je pregazila demokratične institucije; bil je eden od simptomov bolezni demokracije, ki je med obema svetovnjima vojnima zajela celotno Evropo, z redkimi izjemami. Danes je mednarodni kontekst na našo srečo popolnoma drugačen: vendar nas ravno ta zgodovinska izkušnja napeljuje, da z zaskrbljenostjo gledamo na izčrpanost institucij, prezir do parlamentarne demokracije, nestrpnost do sistema protiuteži in

jamstev, ki so ga ustavodajni organi ustvarili ravno zato, da bi se izognili morebitnim avtoritarnim težnjam. Zgodovina se nikoli ne ponovi, toda če se iz nje lahko kaj naučimo, je to nauk, da lahko takšne krize vodijo k nepredvidljivim izidom in da imajo sile, ki so običajno zavezane ohranjanju demokratičnih struktur, težave s prepoznavanjem in obračunavanjem z antidemokratičnimi vzgibi, ki se pojavijo v civilni družbi.

Fašizem je predstavljal tudi nestrpnost, radikalno zanikanje pravice do obstoja drugega, naj se je ta definiral na podlagi političnih, nacionalnih ali rasnih lastnosti. Ta nestrpnost je sestavni del fašističnega nazora; sestavni elementi zgodovinskega fašizma so bili še nacionalizem, imperializem in protislovanstvo. Pri rasizmu so stvari bolj zapletene, toda mislim da lahko brez predpostavljajanja avtomatičnih vezi rečemo, da lahko narodna nestrpnost, četudi temelji na kulturnih in ne bioloških konstrukcih, v primerih, ko je privedena do skrajnega radikalizma, značilnega za fašistično protislovanstvo, preoblikuje zavest ljudi do te mere, da postanejo veliko bolj dovzetni za zdrs v rasizem.

Žal nas je danes v Italiji le malo takih, ki smo prepričani v te značilnosti fašizma. Ravno zaradi tega sem mnenja, da je treba vsako priložnost za zgodovinsko obeleževanje izkoristiti, da velikemu delu italijanskega prebivalstva onkraj Soče pojasnimo in pomagamo razumeti, kaj je bil obmejni fašizem in da ta ni predstavljal obrobne vidike ali slučajne nezgode fašističnega režima, temveč je bil eden temeljnih elementov, ki so določali njegov značaj.

Slovenski upor fašizmu v kontekstu evropskega nasilja

Ta fašistična nestrpnost in nasilje sta vzbudila odpor, predvsem pri tistih, ki so, kot Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, trpeli dvojno zatiranje v primerjavi s sodržavljani italijanskega jezika in čustev. Političnemu zatiranju se je namreč pridružilo še narodno. Rezultat je bil globok in močan odpor ne le do fašizma, temveč tudi do same Italije, s katero se je želel fašizem poistovetiti; kar mu je na žalost v veliki meri tudi uspelo.

Četudi so odpor do režima in države čutili mnogi, so se jima le redki uprli, saj okoliščine tega niso dopuščale; zato ni prišlo do množičnega boja, kot se je zgodilo med osvobodilno vojno, temveč do konspirativnega in demonstrativnega delovanja, ki se je za svoje posege posluževalo predvsem dveh orodij, propagande in terorizma. Tu sem mnenja, da se ne smemo bati besed, saj so se podobnih izbir pogosto posluževala gibanja za nacionalno združitev; istočas-

no pa na terminologijo ne smemo obesiti pomenov, ki jih ta nima. Če se na primer ista definicija sklada tako s sunitskimi pokoli v šitskih mošejah kot z nekoliko nerodnimi poskusi Guglielma Oberdanka in njegovih tovarišev, to pomeni, da je pojem pravilen, toda konkretno, kot interpretativna kategorija, ne velja nič, saj nam ne pomaga razumeti specifičnosti pojava.

Za nas je zato veliko bolj uporabno, če se zatečemo k uvidu slavne-ga tržaškega zgodovinarja Elia Apiha, ki je ločil med škvadristično fazo – kamor spadajo fašistične akcije in reakcije nanje –, ki se začneta neposredno po prvi svetovni vojni in zaobjema celotno medvojno obdobje, ter fazo množičnih pokolov, tipično za obdobje druge svetovne vojne in po njej. To pomeni, da je v 20. in 30. letih fašizem uporabil toliko nasilja, kolikor si ga je bilo mogoče zamisliti znotraj tedanjega italijanskega konteksta. Nato pa so se po celi Evropi meje zamisljivega dramatično spremenile. Očitni kvalitativni skok med obema fazama je vezan na pojav obeh svetovnih vojn, ki sta pri ljudeh zapustili različne nauke glede rabe nasilja; to velja na splošno, a še zlasti na vzhodni fronti, kjer je v 40. letih prišlo do nasilnega soočenja med nacistično težnjo po iztrebljanju ter dediščino boljševistične revolucije in stalinskih politik.

Tragična zgodovinska usoda

Upor, torej, čigar protagonistov se spominjamo letos, je imel anti-fašistično vsebino, a je bil motiviran tudi z iredentizmom. Ko govorimo o iredentizmihi, se dotaknemo še enega izmed temeljnih vozlov zgodovinske drame naših mejnih dežel: o drami ne govorim prvenstveno zato, ker bi šlo za dva zrcalna iredentizma, temveč predvsem zaradi njune parabole.

Ko govorimo o iredentizmu, govorimo namreč v prvi vrsti o boju za svobodo, za uresničitev skupnosti, katere del se čutimo, za utrditev tistih nacionalnih načel, ki so v 19. in 20. stoletju postali ključni elementi individualne osebnosti in kolektivne identitete. To dejanje izžareva najvišje državljanske vrline: predanost cilju, zavezanost skupnosti in sposobnost žrtvovanja, ki vodi celo do darovanja lastnega življenja, kot v primeru, ki ga obeležujemo s spominjanjem na bazoviške junake. Toda po zmagoslavni fazi osvoboditve ponavadi nastopi faza afirmacije in vnetost za svobodo se sprevrže v nestrpnost do tistih, ki ne pripadajo zmagoslavni narodni skupnosti.

To ni nekaj samoumevnega, tu ne gre za nikakršen zakon narave, do katerega mora nujno in prav vsakič priti: gre preprosto za dejstvo, da se je natanko to zgodilo na naših ozemljih po obeh svetovnih vojnah, najprej eni, nato drugi nacionalni skupnosti. Če kakor jaz verjamete, da se je temu smrtonosnemu zaporedju zelo težko upreti, a da istočasno ne predstavlja neizbežne usode, potem nas mora spominjanje na protagoniste tistega junaškega in bolečega

obdobja v nacionalni zgodovini ter hkratno zavedanje, kaj se je zgodilo z našima narodom, ko so njihovi napori zmagali, spodbuditi, da se na vse kriplje trudimo razbiti ta začarani krog.

Na žalost se je najhujše že zgodilo, desetletja nazaj, nam pa ostajajo posledice. A lahko še vedno ukrepamo, vsaj na dveh ravneh.

Prva raven je valorizacija na ostanke pluralne preteklosti našega ozemlja, tj. jezikovnih manjšin, ki so preživele velike uravnalovke 20. stoletja. Govorim o valorizaciji in ne o zaščiti, saj vsi vemo, da je ta pojem hinavski, saj se lahko razmeroma maloštevilne manjšine pred asimilacijo zaščitijo le z aktivno promocijo, ki je zavestno neuravnotežena v škodo večinskih skupin.

Druga raven je raven spomina. Spomin, ki nas vsako leto znova priključuje na bazovsko gmajno, je močan spomin, ki je v določenih vidikih temeljen za identiteto neke skupnosti. Toda ta naša zemlja je polna močnih in bolečih spominov, ki pa so strukturno sprti med sabo. Je to bogastvo ali prekletstvo?

Ozka pot spominjanja

Veliko jih je mnenja, da je spomin bogastvo. V to smo prepričani tisti, ki se prvo septembrsko nedeljo odpravimo v Bazovico, da se skupaj spominjamo tragedije, ki se je tu zgodila. Toda izkušnja tega obmejnega območja priča, da lahko spomin postane tudi prekletstvo, saj je teža preteklosti že večkrat potolkla sedanost in spomini na bolečino se pogosto izkoriščajo za politične namene. Dileme vsekakor ne pomagajo rešiti predlogi o skupnem spominu, ki postavljajo neuresničljiv cilj, saj subjektivnost spominov ni medsebojno zamenljiva: če že, se da trenutke sinteze, ki niso vezani na narodno pripadnost, doseči na neki drugi ravni, in sicer na ravni zgodovinskih sodb, ki so rezultat kritične analize.

Da bi se izognili slepi ulici, obstaja še druga pot, ki jo je treba hoditi potrpežljivo, korak za korakom. Prvi korak je priznanje obstoja drugih spominov, ki lahko v nekaterih primerih postane resnično odkritje – na splošno s strani Italijanov v odnosih do Slovencev in Hrvatov – človeške in državljanske dediščine, ki jo je večinsko prebivalstvo doslej zelo podcenjevalo. Drugi korak je izkazovanje spoštovanja do bolečih spominov, ki pa ne posega v zgodovinsko in politično oceno. Tretji korak je prečiščenje spomina, pojem, ki sam na sebi nima religioznega pomena, saj pomeni preprosto biti pripravljen upoštevati tudi temne plati lastnega spomina, do katerega kljub temu ostajamo solidarni.

Pot je ozka, a nekateri se napotijo nanjo. Pomembno dejstvo: na to pot so se v zadnjih letih podale tudi državne institucije. Koraki so majhni, a kdor se hoče povzpeti na vrh, ve, da je najbolj modro nadaljevati polagoma. ×

PREVOD: IVANA KAVČIČ

Raoul Pupo je italijanski zgodovinar, profesor na Univerzi v Trstu, avtor številnih znanstvenih del o istrskem eksodusu in povojnih pobojih v Julijski krajini. Zapis je nastal na podlagi govora v italijanski, ki ga je imel avtor septembra 2010 na komemoraciji ob 80-letnici bazoviških žrtev.